

HAYVAN HAKLARINA BAKIŞ

Halil YILMAZ*

I. GİRİŞ

Son yıllarda dünyadaki ekonomik, toplumsal ve siyasal yapılanmalarda büyük değişimler yaşanmasıyla birlikte, bu değişimin kuramsal ve pratik gerekçelerini açıklamak açısından bazı kavramlar anahtar rolü üstlenerek öne çıkmaya başlamıştır. Bu bağlamda bazı kavramlar, farklı alanlara ilişkin sorunları gündeme getirmek bakımından baskın konuma gelmektedir. Çevre bu kavramların başında gelmektedir. Geniş bir çevre tanımının içine, yeryüzünün tüm alanları ve işleyen süreçlerinin girdiği söylenebilir. Bu alan ve sürecin içine, tüm canlı cansız varlıklar ile canlı varlıkların eylemlerini etkileyen fiziksel, kimyasal biyolojik ve toplumsal etmenlerin girdiğini kabul etmek gerekir.¹

Yeryüzü çevresinin bir unsuru olan hayvanların bazı haklara sahip olması ve bunların hukuk alanında korunması düşüncesi görece olarak yeni olup, doğanın özgün yapısının bozulmasının insan yaşamını doğrudan etkilemesi nedeniyle gündeme gelmeye başlamıştır. Çevrenin sahibi yada unsuru olan hayvanların korunmasının gerekliliği, hukukun genel amaçları içindedir. Ancak, hayvanlar insanlar için mi yoksa çevrenin bir unsuru olarak mı korunmalıdır? İnsanı evrenin merkezine oturtan çağdaş batı düşüncesi, insanı her türlü değer ve etkinliğin de kaynağı olarak görmektedir. Bu nedenle hayvanlar, sırf etik değerler için mi,

* Hakim.

¹ Keleş, Ruşen - Ertan, Birol, *Çevre Hukukuna Giriş*, Ankara 2002, s. 14.

bir canlı kategorisi ve doğanın ayrılmaz bir parçası olarak mı yoksa ekonomik geleceğe ilişkin çıkarlar böyle gerektirdiği için mi korunması gereklidir sorusu yeniden sorulabilir?

II. HAYVANLARIN KORUNMASININ GEREKLİLİĞİ

Her gün binlerce canlı hayvan üzerinde gerçekleştirilen tıbbi ve kozmetik deneyler, spor amacıyla yapılan avlanmalar, beslenme amacıyla yetiştirilen hayvanlara karşı yapılan davranışlar, fabrikasyon üretimi canlı tavuklar, sirk ve hayvanat bahçelerinde tutulup hapsedilen ve bazı davranışları yapmaya zorlanan hayvanların maruz kaldıkları eylemlerin, hayvanlar açısından işkence boyutuna varması,² okul ve araştırma enstitülerinde acı çekerek ölmesi karşısında, insanlar etik düşüncelerle hayvanları koruma gereğini hissetmişlerdir.

Eski çağ insanları hayvanlara zalimce davranmakla birlikte, yinede onları tek başına varlıklar olarak görmekteydiler. Ancak, sahip olunan hayvan sayısı arttıkça hayvanlar ayrı ayrı varlıklar olarak görülmekten çıkarak sürü haline gelmişlerdir. Artan nüfusun beslenmesinde gerekli olan gıdanın sağlanması, sürü olarak görülen hayvanların tüketimini bir endüstri kolu durumuna getirmektedir. Böylece birbirinin neredeyse tıpa tıp aynısı biçiminde yetiştirilen hayvanların birer canlı sebze gibi kesilip biçilmeleri insanların hayvanlar hakkındaki anlayış ve görüşlerinin daralmasının da bir göstergesi olmaktadır.³

Bütün bunların yanında, hayvanların korunması eyleminin altında yatan en önemli temel düşüncelerden biri de deney hayvanlarına karşı yapılan davranışlardır. Deney hayvanlarının yüzde 44'ü ilaç ve kimya sanayinde kullanılmakta, üzerlerinde yeni ilaç, kimyasal madde, deterjan, temizlik maddeleri, yeni gıda maddeleri bağımlılık yapıcı maddeler denenmekte,⁴ mücevherat hammaddesi olarak kullanılmakta hatta seks endüstrisine bile malzeme olmakta dolayısı ile hayvanlara dayalı küresel endüstrinin boyutu milyarlarca doları bulmaktadır.⁵ Bu konuda

² Ertan, Birol, "Hayvan Hakları ve Türkiye", *Cevat Geray Armağanı*, Mülkiyeliler Birliği Yayınları : 25, Ankara 2001, s. 401.

³ Clutton-Brock, Juliet, "Yaban Hayvanları Nasıl Evcilleştirildi?", *Bilim ve Teknik Dergisi*, Ağustos 1992, s. 39.

⁴ Gericke, Corina, *Hayvan Deneyleri-Sorunsala Giriş*, (Çev. Sertan Batur), <http://www.tierrechte.de>

⁵ "Hayvanlar, Zaferin Yarısını Kazandı", *Hürriyet*, 24. 7. 2005.

bazı rakamlar verilecek olursa, Amerika'da yılda; 50 bin kedi, 60 bin maymun, 200 bine yakın köpek, 500 binden çok tavşan ve milyonlarca farenin bilimsel deneylerde kullanıldığı resmi makamlarca açıklanmakla birlikte, bu rakamın 100 milyonun üzerinde olduğu tahmin edilmektedir. Yine Fransa'da her yıl; 1.5 milyon hayvan bilimsel araştırmalarda, 3.5 milyon hayvan ise gıda sanayiinde ve diğer araştırma kollarında öldürülerek tüketilmektedir. Alman ekonomi bakanlığının verilerine göre 2001 yılında 2.1 milyon hayvanın araştırmalarda acı çektiği ve öldüğü tahmin edilmektedir. Bu sayının bütün dünyada 300 milyonu aştığı iddia edilmektedir.⁶

Ortaya çıkan bu rakamlardan çıkarılan sonuç, insanlığın hayvan kıyımı konusunda ne denli ileriye gittiğini açıklamaktadır. Yukarıda verilen rakamlara, yollarda araç kazalarına maruz kalarak ölen hayvanlar dahil değildir. Bu kazalar sonucu ölen hayvanların sayısı da azımsanmayacak boyuttadır.⁷

İnsanların insan olmaktan kaynaklanan hakları gündeme geliyor ve bu hakların korunması konusu ne denli haklılık kazanıyorsa, ortada görünen işlem ve rakamlar hayvanların da hayvan ve canlı olmaktan kaynaklanan hakları olduğu düşüncesini gündeme getirerek bu varlıkların korunması gerektiğine haklılık kazandırdığı yolunda düşünceleri ortaya çıkarmaktadır.

III. HUKUKTA HAK KAVRAMI

Hukukun temelini haklar oluşturmaktadır. Hak, yararlanıp yararlanmamak sahibinin iradesine bağlı olmakla birlikte, toplum çıkarları ile sınırlandırılmış, hukukça korunan çikardır.⁸ Konusu ne olursa olsun, hak sahibi yönünden ortada meşru bir çıkarın olması gerekir. Haklar; malvarlığına ilişkin (parayla ölçülebilen) ve onur saygınlık gibi parayla ölçülemeyen manevi değerlere ilişkin olabilir.

Hukuk dilinde hak sahibine, hakkın öznesi olan varlığa kişi denir. Kişi kavramı, somut bir varlığın ifadesi değildir. Ancak hukuk düzeni

⁶ Ertan, s. 406; Gericke, Corina, *Hayvan Deneyleri-Sorunsala Giriş*, (Çev. Sertan Batur), <http://www.tierrechte.de> (11.02.2005).

⁷ Keleş - Ertan, s. 149.

⁸ Zevkliiler, Aydın - Havutçu, Ayşe, *Medeni Hukuk*, Ankara 2002, s. 73.

içerisinde tanınmış olan haklardan yararlanmasına izin verilmiş olan varlıkları belirlemeye yarar. Bir hukuk düzeninde o hukuk düzeni tarafından tanınmış haklardan yararlanacakları ve ne oranda yararlanacaklarını belirlemek o hukuk düzeninin yasa koyucusuna aittir. Böyle olunca, kurulu hukuk düzeninde hukuku koyan organ, hakkın doğumuna da kaynaklık etmektedir.

Hukukta iki tür kişi vardır. Gerçek kişi ve tüzel kişi. Gerçek kişiler yalnızca insanlardan oluşmaktadır. Hak ve borçlara sahip olabilecek daha doğrusu kişi denilince akla gelen varlık insandır. Hukuk yapıcı güçler, günlük gereksinimleri göz önüne alarak insan dışında bazı topluluklara da kişilik verme gereğini hissetmiştir. Tüzel kişi olarak insandan ayrı hukuksal bir kişilik oluşturulmuştur. Dolayısı ile somut bir varlık olmamakla birlikte tüzel kişiler de bir hakkın sahibi olabilirler. Bu anlamda hayvanlara ve bitkilere bir kişilik verilmemiştir. Zira hukuk kuralları insanlar tarafından düzenlenmiştir. İnsanlardan oluşan yasa koyucu, hayvanları borçlara sahip olabilecek ve haklardan yararlanabilecek varlıklar arasında saymamıştır. Eski devirlerde de köle olarak diğer insanlar tarafından kullanılan insanlar o zamanki hukuk sistemi tarafından kişi sayılmamışlardır. Hayvanların kişi olmamalarının doğal sonucu olarak, hayvanların hak ve borçlarından söz edemeyiz.

Hukukta hayvanların korunmasına ilişkin bazı kurallar var ise de, bu kurallar hayvanları hak sahibi yapmamaktadır. Bu kurallar hayvanlara yaşama, onlara insafsızca davranılmasının önlenmesi dolayısı ile işkence konusu edilmeme⁹ böylece toplum vicdanının tatmin edilmesi amacını gütmekte olup, hayvanları hak sahibi kılma amacını taşımaz. Kaldı ki son olarak çıkarılan 5199 sayılı Hayvanları Koruma Yasası da, hayvanları herhangi bir hakkın sahibi yapmamaktadır. Yasa içerik itibarı ile insan ve kuruluşlara görev ve sorumluluk yükleyerek insan davranışlarına düzenleme getirmeyi amaçlamaktadır (m. 1). Zira, hayvanlara insanlara tanınan hak anlamında hak tanınması demek, hakka ilişkin iradenin kendisi dışındaki bir kişiye yöneltilebilmesini gerektirir ki, hayvanların insanlar gibi hakka ilişkin irade ileri sürebilmeleri ve bu iradeye muhatap bulmaları mümkün görünmemektedir. Açıkçası, hayvanlar hakka sahip bir varlık olarak kabul edilseler dahi bu hakkı kullanma ehliyetinden yoksundurlar. Bu anlamda, akıl hastası olan veya yeni doğmuş insanların da hakkı kullanma iradesine sahip olmadıkla-

⁹ Keleş - Ertan , s. 141.

rı düşünülürse, akıl hastalarının ve küçüklerin haklarının olmadıkları sonucuna varılabilir. Bu durumda, hakkın kullanılabilmesinin değil, o hakka sahip olmaktan kaynaklanan çıkarın varlığının hakka kaynaklık etmesi söz konusu olur. O halde hukukun akıl hastasının çıkarlarını da normal insan gibi koruduğu göz önüne alındığı takdirde, bunun nedeninin hakkı korunanın çıkarının olduğu gerçeğidir. Bu çıkar, canlının varlığını varlığının gereği olarak sürdürebilmesidir.

Hak kavramının kaynağı konusunda çıkar teorisini savunan Singer, hayvan haklarını bu teoriden çıkarmaya çalışmıştır. Singer, acı çekmek bir gerçeği ve çıkarı ifade edebilmek için gerekli bir koşuldur. Bir darbeyle maruz kalan hayvanın acı duyacağını, dolayısı ile hayvanın böyle bir darbenin mağduru olmamakta çıkarı olduğunu belirterek, hayvanların da hak sahibi olduğunu iddia etmektedir.¹⁰

Bu konuda Nutall ise, insanların akıllı ve bilinçli oldukları için hakları olduğunu, hayvanların ise bu niteliklere sahip olmadıkları için hakları olmadığını düşüncesini kabul etmemektedir. Bu düşünürü göre, akıllı ve bilinçli olmayan insanların da haklarının hukukça kabul edildiğinden hareketle hayvanların da hakları olabileceğini iddia etmektedir.¹¹

IV. HAYVAN HAKLARININ ÖZELLİKLERİ

Hayvanların maruz kaldıkları eylem ve işkenceler insanlarda hayvan haklarına ilişkin düşüncelerin yoğunluk kazanmasına neden olmuştur. Bu düşünce 21-23 Eylül 1977 tarihinde İngiltere'nin başkenti Londra'da, uluslararası hayvan hakları birliği ve bu birliğe bağlı diğer ulusal birlikler tarafından hayvan hakları konusunda uluslararası bir toplantı yapılması sonucuna götürmüştür. Bu toplantıda Hayvan Hakları Evrensel Bildirgesi adı altında bir bildirme yayınlanmış, hayvanların da bir takım hakları olduğu açıklanmıştır. Bu bildirmede yazılı ilkeler 5199 sayılı Yasa'ya da aktarılmıştır (m. 4). Herhangi bir bağlayıcılığı olmayan bildirme 15 Ekim 1978'de ilan edilmiştir. Hayvanlara bir bildirme ile tanınan haklardan çıkan sonuçlara göre, klasik olarak bildiğimiz insan haklarına göre bazı özellikler içerdiği görülmektedir. Şöyle ki; Hayvanlar bir kişi olmadıklarına dolayısı ile hak talebinde bulunabilme

¹⁰ Ertan, s. 403.

¹¹ Ertan, s. 404.

ehliyeti olmadıklarına göre, onların hakları insanlar tarafından korunur (5199 sayılı Yasa'nın 16/a maddesi). Hayvan hakları, hayvanlara insanlar tarafından verilen hakları yansıtmaktadır.¹² Hayvanlara verilen haklar onları bireysel olarak korumaya yönelik olmayıp tür olarak korunmalarına yöneliktir. Hayvanlara tanınan hakların bireysel olmaması bazen bu hakların belirsizliği sonucunu doğurabilir. Bir hakkın varlığı ve kullanılmasındaki belirsizlik bu hakların ihlaline meşruluk zemini hazırlayan açık kapı olabilmektedir. Hayvan hakları listelenmiş bir haklar dizgesi değildir. Bütün hayvanlar eşit doğar ve en doğal temel hakları da yaşama hakkıdır (5199 sayılı Yasa'nın 4/a. maddesi). Hayvanlara tanınan haklar, bütün canlıların yaşam topluluğunun ortak yaratılmış unsuru olmalarının ve insanların doğayla uyum içinde yaşaması gerektiği gerçeğinin bir sonucudur. Dolayısı ile ekolojik dengeyi sağlamayı amaçlamaktadır. Bu denge, insan merkezli olmaktan çok çevre merkezli yaklaşımın bir görünüşüdür. Bu yaklaşımın bir neticesi olarak, insan da doğanın bir parçasıdır.¹³

Hukuksal ve normatif anlamda, insan hakkı gibi bir hayvan hakkından bahsedilemez. Hayvanlar da insanlar gibi sevince, acıya, ağrıya, korkuya ve diğer duygulara sahiptirler.¹⁴ Maruz kaldıkları şiddet ve keyfi davranışlara karşı korunmaları gerektiğine ilişkin bir temel hakka sahip oldukları düşünülebilir.¹⁵ Bu nedenle hayvanlar üzerinde yapılan deneylerin etik değerlere uygun olmadığı sonucuna varılabilir. Buna karşılık hayvan hakları, etik değerlerin belki de ekolojik dengenin sağlanması ve sürdürülmesindeki insan çıkarlarının bir yansımasıdır. Yapılan araştırmalar, hayvanlar hakkında yeni yetenekler keşfetse de, bütün bunlar insanlardaki ahlaki değerleri güçlendiren unsurlar olmuştur. Hayvanlar bu hakların muhatabı değildir. Hakkın bir irade ile kendisi dışında bir varlığa yöneltildiği göz önüne alınırsa, hayvan haklarının muhatabı hayvanlar değil insanlardır.

¹² Keleş - Ertan, s. 141.

¹³ Keleş - Ertan, s. 142, Gericke, Corina, *Hayvan Deneyleri-Sorunsala Giriş*, (Çev. Sertan Batur), <http://www.tierrechte.de>

¹⁴ "Hayvanlar, Zaferin Yarısını Kazandı", (İnsan - hayvan ilişkilerini konu alan bilimsel araştırmalara Antrozooloji denilmektedir.) *Hürriyet* 24.7.2005.

¹⁵ Gericke, Corina

V. HAYVAN HAKLARI İLE İLGİLİ POZİTİF HUKUK DÜZENLEMELERİ

A. Dünyada

a. Geçmişte

İlk defa İngiltere'nin Amerika'daki Massachusetts kolonisinde 1641 yılında hayvan haklarına ilişkin denilebilecek hukuksal düzenleme yapılmıştır. Bu düzenlemeye göre; *"Hiç kimse, genellikle insanların yararlandığı bir hayvana kötü davranamaz"*. İngiltere'de parlamento üyesi Richard Martin, hayvanların korunmasına ilişkin yasa teklifinde bulunmuştur. Almanya'da 1871 yılında çıkarılan ceza yasasında, hayvanlara işkence yapmak ve kötü davranmak yasaklanmıştır. Yine Almanya'da Hitler döneminde 1933'de yapılan hukuksal düzenlemelere göre, bayılmadan hayvan kesimi yasaklanmıştır.¹⁶ 19. yüzyılda Saksonya krallığı, hayvanlara eziyet edenleri cezalandıran bir yasa çıkarmıştır. Bu yasada; hayvanlara bilerek zarar verenlere 4 haftalık hapis cezası verilmesi öngörülmüştür.¹⁷ Hollanda'da 1780'de çıkarılan yasaya göre, hayvanların sağlık ve refahının korunması amaçlanmıştır.¹⁸

b. Günümüzde

Bugün için Avrupa ülkelerinden; Almanya, Avusturya, Hollanda, İsveç ve İsviçre gibi ülkelerde hayvanları korumaya yönelik yasalar vardır. Almanya'da yetkili makamlarca alınan kararlara göre; besi hayvanlarının yetiştirilme koşullarının iyileştirilmesi amaçlanmıştır. Örneğin, tavukların araçlarla nakillerinde 4 saatlik zaman sınırlaması getirilmiştir (5199 sayılı Yasa'nın 4/1. maddesi). Açık alanlarda doğal yaşamlarına uygun ortamlarda yetiştirilmeye başlanmıştır. Uzak ülkelerden Yeni Zelanda'da 1996 yılında hükümetçe alınan kararlara göre; maymunların barınma koşulları düzeltilerek güvence altına alınmış, primatlara işkence yapılması ve bunların tıbbi araştırmalarda kullanılmaları yasaklanmıştır.¹⁹

¹⁶ Ertan, s. 407.

¹⁷ Keleş - Ertan, s. 150.

¹⁸ Keleş - Ertan, s. 151.

¹⁹ Keleş - Ertan, s. 151.

c. Uluslararası Antlaşmalarda

Kuşların Korunmasına Dair Uluslararası 1950 Paris Sözleşmesi (RG 17.12.1966), Su Kuşlarının Yaşama Ortamı Olarak Uluslararası Öne Sahip Sulak Alanların Korunmasına Dair 1971 Ramsar Sözleşmesi (RG 17.5.1994), Nesli Tükenmekte Olan Hayvan Ve Bitkilerin Ticaretine İlişkin 1973 Washington Sözleşmesi (4041 sayılı Yasa ile onay), Avrupa Yaban Hayatı Ve Yaşama Ortamlarını Koruma Konusunda 1979 Bern Sözleşmesi (RG 20.2.1984), Uluslararası Taşımada Hayvanların Korunmasına İlişkin 1968 Tarihli Avrupa Anlaşması, Tarımsal İşletmelerdeki Hayvanların Korunmasına İlişkin 1979 Tarihli Avrupa Anlaşması, Akdeniz'in Kirlenmeye Karşı Korunmasına Ait Sözleşme, Dünya Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme, Akdeniz'in Özel Koruma Alanlarına İlişkin Protokol gibi uluslararası sözleşmeler imzalanmıştır.

B. Türk Hukukunda

Türk hukukunda hayvanları korumaya yönelik temel yasalarda doğrudan bir hüküm yoktur. Korumaya yönelik olarak TCK'nın 151, 181 ve 182. maddelerinde hüküm vardır. Dolaylı olarak ise Anayasa'nın 56. maddesi ile 169. maddelerinde konuya temas edilmektedir. Bu konuda 5199 sayılı Hayvanları Koruma Yasası ise amacı ve konusu doğrudan hayvanlar olan özel bir yasadır.

a. Anayasa'da

1. 56. madde

Anayasa'nın 56. maddesi; *"Herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir"* hükmünü içermektedir. Aslında Anayasa'daki bu madde hayvan haklarına ilişkin doğrudan hüküm içeren bir düzenleme değildir. Hayvan haklarına ilişkin açık bir hüküm değildir. Çevre hakkından bahseden bu maddenin yorum yoluyla hayvan haklarını da içerdiği sonucuna varıyoruz. Anayasalar devletin yönetim biçimini ve temel hak ve ödevleri belirleyen yasalar olduğu için, her şeyin ayrıntılı düzenlenmesi mümkün değildir. Öyleyse Anayasa'nın bu hükmünden şu sonuca varıyoruz. Hayvanlar, doğanın bir parçası ve vazgeçilmez bir unsurdur. Sağlıklı ve dengeli bir çevre ancak, hayvanların varlıklarının kabul edildiği ve yaşam sürdürdükleri bir ortamda sağlanabilir.

Hayvanlar olmadan doğadan ve çevreden önemli bir unsurun eksileceği ve doğanın dengesinin bozulacağı muhakkaktır. Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak, ekolojik dengeyi sağlamak hayvanların da korunmasını gerektirir. Bu nedenle, Anayasa'nın 56. maddesinin hayvan haklarına ilişkin bir hüküm içerdiğini söyleyebiliriz.

2. 169. madde

Anayasa'nın 169. maddesi; *"Devlet, ormanların korunması ve sahaların genişletilmesi için gerekli kanunları koyar ve tedbirleri alır ... Ormanlara zarar verebilecek hiçbir faaliyet ve eyleme müsaade edilemez ... "* hükmünü içermektedir.

Anayasa'nın bu maddesi doğrudan ve içerik olarak ülkenin orman varlığının korunmasına yönelik hükümler taşımaktadır. Anayasa'nın 56. maddesi kadar elverişli olmamakla birlikte, bu hükümden de hayvanlar hakkında kısmen bazı sonuçlar çıkarılabilir. Bu sonuç belki biraz zorlama bir yorum olacaktır. Şöyle ki; Ormanların yalnızca ağaçlardan ibaret olmadığı ağaçlarla birlikte temiz hava, su, toprak, bitki örtüsü ve mikroorganizma ile hayvan topluluklarının birlikte ormanı oluşturduğu söylenebilir.²⁰ Bu ortam kendine özgü bir eko sistemdir. Ekolojik dengenin sağlanmasında önemli bir unsur olan hayvanlar, çevrenin bir unsuru değil çevrenin sahipleri arasındadır.²¹ Devlet orman varlığının korunmasını, ormana zarar verebilecek eylemleri önleyecek tedbirleri almayı görev saymıştır. Ormanın korunması demek, ormanın bir bütün halinde korunmasını gerektirir. O halde bütün halinde korunması gereken orman, içinde barındırdığı canlılarla birlikte korunmalıdır. Dolayısı ile ormanda yaşayan hayvanların da korunmasını hedef alan, ormanlara zarar veren eylemleri ormanda yaşayan hayvanlara zarar veren eylemler olarak niteleyip yasaklayan bir hüküm içerdiği sonucuna varılabilir.

b. Türk Ceza Yasasında

Ceza yasası hayvanların korunmasına yönelik 151, 181, ve 182. maddelerinde hüküm getirmiştir. Hayvanlarla ilgili diğer bazı maddelerde de düzenlemeler yapılmış ise de, bu hükümler doğrudan hayvanların

²⁰ Şen, Ersan, *Çevre Ceza Hukuku*, İstanbul 1994, s. 10.

²¹ Şen, s. 10-11.

korunmasına ilişkin olmayıp, onların bilimsel deneylerin konusu olması (m. 90/2b), mal olarak hırsızlığın konusu olması (m. 142/2g) ve tehlike doğuracak şekilde serbest bırakılmalarından doğan cezai sorumluluğa (m. 177) ilişkin düzenlemelerdir.

1. Hayvanın Mal Olarak Korunması (151. madde)

Türk Ceza Yasası'nın 151. maddesi mala zarar verme başlığını taşımaktadır. Maddenin ikinci fıkrası, haklı bir neden olmaksızın sahipli hayvanın öldürülmesi, işe yaramayacak hale getirilmesi yada değerinin azaltılmasına neden olan kişi hakkındaki cezai sorumluluğu düzenlemektedir. Maddenin yollamada bulunduğu birinci fıkra cezalandırmayı mağdurun şikayetine bağlamıştır. Sahibi olmayan hayvanlara karşı aynı eylemlerin yapılması suç sayılmamıştır. Sahipsiz hayvan, evcil hayvan olabileceği gibi yabani hayvan da olabilir. Ancak genellikle bu tür hayvanlar yabani hayvanlardır. Diğer taraftan yasa sayılan eylemleri haklı sebep olmaksızın işleyenleri cezalandırmaktadır. Haklı sebebin ne olduğu belli değildir. Ancak, failin canına ve malına karşı hayvanın vereceği zararlara karşı, zaruret hali ve meşru müdafaa durumunda kalınması haklı sebep olarak sayılabilir.

Önemli olan bir husus ise faile verilecek cezanın mağdurun şikayetine bağlı kılınmış olmasıdır. Yasa, sahipli hayvana karşı yapılan bir eylemden bahsettiğine göre, mağdur her halde hayvanın sahibidir. Önceki ceza yasasına göre önemli bir değişiklik yapılmamıştır.

Burada hayvan hakları bakımından olumlu bir hüküm yoktur. Aslında hayvan hakkını olumsuz yönde ilgilendiren hüküm vardır. Madde de, başkasına ait hayvanı sebepsiz yere öldüren veya işe yaramayacak hale getiren kişinin, sahibinin şikayeti üzerine cezalandırılacağından bahsediyor. O halde, davaya konu hayvanın sahipli bir hayvan olması gerekiyor. Sahipsiz olan, bunun da genel olarak yabani bir hayvan olduğu sonucu çıkarsa yabani hayvanları öldürmek suç sayılmamıştır. Sahipli hayvanları öldürmek veya yaralamak da ancak şikayet üzerine cezalandırılacaktır. Diğer yandan taşınmaz sahibi, tarla veya araziye giren kuş yada kümes hayvanını zarar verirken görmesi halinde öldürmeye hak kazanmış olmaktadır. Hayvan tarla ve araziye girerek en doğal ihtiyacı olan gıda ihtiyacını gidermek için ekinde bir parça koparır bunu da tarla sahibi görürse, hayvanı öldürme hakkı doğuyor.

Burada hayvanlar açısından olumsuz hüküm var. Yasadaki düzenleme ekonomik amaçları, hayvanların yaşam hakkından üstün tutan bir düzenlemedir.

Sahipsiz aç ve yorgun bir hayvan, dinlenmek yada yiyecek bir şeyler bulmak umuduyla, ekine yada binaya girecek olursa, mülk sahibinin ekininin zarar görmesi yada vahşi hayvanı görmekten korkuya kapılması ona zarar vermek için haklı neden sayılabilecektir. Örneğin, tarlaya giren kuş yada kümes hayvanlarına zarar verilmesi suç sayılmayacaktır.

2. Hayvanın Çevresel Bir Değer Olarak Korunması (181. madde)

Toprağa, suya, havaya çevreye verilen zararlı atık veya artıkların hayvanların sağlığına zarar vermesi halinde bu atık veya artıkları çevreye veren kişinin eyleminden dolayı cezalandırılması öngörülmüştür. Eylemin kasıtlı işlenmesi halinde 181/4. maddeye göre, taksirle işlenmesi halinde 182/2. maddeye göre ceza verilecektir. Yasa, suçun mağduru olması açısından insan ve hayvanları aynı değerde tutmuştur.

Sahipli hayvanların ekonomik değer ifade etmeleri nedeniyle, sahipleri onlara gelecek zararlar açısından her zaman koruyacaktır. Hayvanlar açısından daha çok doğada serbest dolaşan hayvanların doğal yaşam ortamlarının bozulmasını cezai yaptırımlarla önlemeyi amaçlamaktadır. Bu düzenleme çevresel değerleri ön plana çıkaran bir düzenlemedir. Hayvan hakları açısından olumlu hükümler içermektedir. Ancak, uygulaması ve ispatı zor olan hükümdür.

c. Borçlar Yasası'nda

Borçlar Yasası'nda hayvanlar hakkında değişik düzenlemeler vardır. Bu düzenlemeler, genellikle hayvanları bir eşya olarak görüp, onların alınıp satılmaları konusunda çıkacak uyuşmazlıklarda nasıl bir yol izleneceğine ilişkin düzenlemelerdir.²² Dolayısı ile hayvan haklarına olumlu yada olumsuz katkısı olacak hükümler içermemektedirler.

²² Davacının beş aylık buzağısı ile cinsel ilişkide bulunması nedeniyle etinden ve sütünden yararlanamayacağını iddia ederek açtığı maddi ve manevi tazminat davasında, örf, teamül, dini ve ahlaki inanç ve telakkiler eğer iddia doğrultusunda ise o takdirde zararın varlığı kuşkusuzdur (Y. 3. HD'nin 24. 3. 1998, 1998/2632-3249, YKD 1998/6, s. 834).

1. 56. madde

Bu madde, bir hayvan tarafından başkalarına verilecek zararın nasıl tazmin edileceğini düzenliyor. Hayvanı idare eden hakkında, verilen zararı tazmin konusunda kusursuz sorumluluk getiriyor. Yani hayvanı idare eden, bütün önlemleri aldığını ve buna rağmen zararı önleyemeyeceğini ispat etmedikçe verilen zararı tazminle yükümlüdür. Köylerde ekinlere giren sürüler, başkasını ısırın köpekler, kirleten, kıran, döken hayvanlar hakkında bir hükümdür. Ancak her türlü hayvanın verdiği zararda bu hükmün uygulanırlığı yoktur. Zararlarından (yasanın anladığı anlamda tutucusunun) sorumlu tutulabilecek hayvanın üzerinde hakimiyet kurulabilen ve eylemsel olarak kontrol altında tutulabilen bir hayvan olması gerekir. Bu tür bir hayvan genellikle evcil dolayısı ile sahipli bir hayvandır. Yasada açıkça sahipsiz hayvanlar için bir düzenleme getirilmemiştir. Ancak tutulmuş bir vahşi hayvan için de aynı hükümlerin uygulanması mümkündür.

2. 57. madde

Burada da hayvanlar hakkında olumsuz bir hüküm vardır. Buradaki düzenlemeye göre, bir kimsenin hayvanı diğer bir kimsenin taşınmazı üzerinde bir zarar meydana getirirse (daha çok ekili alanlara giren hayvanlar düşünülerek konulmuş bir hüküm), taşınmazın sahibi hayvanı kendi eli altında zapt edip hapsedebilecektir. Hapsedilen hayvanın yiyeceğinin karşılınıp karşılanmayacağı belli değildir, hapseden bu hayvanı aç bırakabilir. Eğer durum öyle gerektiriyorsa, taşınmaz zilyedi zarar veren hayvanı öldürebilir. Yasadaki hal ve maslahat icap etmesi ifadesi, keyfi yoruma açık bir hükümdür. Bu hüküm, yasanın çıktığı dönem itibarı ile nüfusun az, otlakların geniş, yerleşimin az olduğu yıllarda hayvanların başıboş gezmelerinin önüne geçmek için konulmuştur.

d. Özel Yasalarda

Sahipsiz yaban hayvanları ile ilgili düzenlemeler, hayvanların bir hak süjesi olarak görülmesinden dolayı değil, ekonomik kaygılarla bu hayvanların neslinin tükenmesini engellemek için çıkarılmıştır. Bu anlamda ülkemizde 5199 sayılı Yasa ve 2872 sayılı Çevre Yasası kapsamında tür olarak, 2873 sayılı Milli Parklar Yasası kapsamında ise yaşadıkları

alan itibarı ile hayvan varlığının korunmasına ilişkin düzenlemeler yapılmıştır. Dolayısı ile kara avcılığı yasası ve su ürünleri yasası da hayvan hakları düşünülerek yada dikkate alınarak çıkarılmış yasalar değildir. Kara Avcılığı Yasası ve Su Ürünleri Yasası, yabani kara hayvanlarının ve suda yaşayan av hayvanlarının neslinin tükenmesinin önlenmesi amacıyla çıkarılmıştır. Bu yasalar avlanmanın hangi mevsimde, hangi yöntemle, hangi vasita ile ve yasak avlanma halinde verilecek cezaları düzenlemektedir. Dolayısı ile yaban hayvanları ile ilgilidir. Hayvanlar yasada bir hak süjesi olarak değil, ekonomik amaçlarla neslinin tükenmesini engellemek için korumaya alınmıştır.

VI. HAYVAN HAKLARININ YARARLANICILARI

1. Hayvanlar

Sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşamak hayvanların da hakkıdır. Yaşayan hayvanlar bu hakların yararlanıcılarıdır. Ancak sadece yaşayan hayvanlar değil, henüz dünyaya gelmemiş olan gelecek kuşak hayvanlar da bu hakların sahibidir. Hatta belki de denilebilir ki, son olarak çıkarılan 5199 sayılı Yasa'nın amacı bu gelecek kuşakları güvence altına almaktır. Bu yararlanıcıların birey mi yoksa topluluk olarak mı yararlanıcı konusunda oldukları önemlidir. Hiçbir hukuksal düzenlemenin hayvanlara kişilik kazandırmadığı göz önüne alınırsa, hayvanlar birey olarak değil tür olarak bu hakkın yararlanıcıları durumundadırlar.

2. Bireyler

Hayvanların sağlıklı yaşamlarını ve iyi işlem görmelerini temin etmek, acı, ıstırap ve eziyet çekmelerine karşı en iyi şekilde korunmalarını ve mağduriyetlerini önlemek, kendi aralarında ve cansız çevreyle ilişkilerini bir düzen içinde yürüttükleri biyolojik, fiziksel ve kimyasal sistem içinde yaşamlarını sürdürmeleri doğal dengenin sağlanması açısından gereklidir. Doğal dengenin sağlanmasında bireylerin yararı vardır. Dolayısı ile hayvanlara tanınan haklardan bireylerde yararlanıcı durumundadır.

VII. HAYVAN HAKLARININ SORUMLULARI

Hukuk düzeninin belirli bir kişi için tanıdığı hak, başka bir kişi için yükümlülük doğurur. Hak sahibi hakka ilişkin yetkisini kullandığı takdirde bir başka kişi tarafından bu haktan kaynaklanan yükümlülüğün yerine getirilmesi gerekir. Hayvanlara haklarının verilmesine ilişkin yükümlülüğü kim yerine getirecektir?

Hak iki süjeyi karşı karşıya getiren hukuksal bir ilişkidir.²³ Hak sahibi olan aktif süje ile bu hakkı yerine getirmekle yükümlü hale gelen pasif süje bu ilişkinin taraflarını oluşturur. Hayvanlar kendilerine hak verilmekle hak ilişkisinde aktif süje haline getirilirken bu hakkın karşısındaki pasif süjenin kim olacağı sorusu akla gelmektedir. Hayvanlara tanınan hakkın karşısındaki pasif süje bazen devlet, bazen kamusal ya da özel topluluklar, bazen bireyler bazen de bunların hepsidir. Hayvanlara tanınan haklar hayvanlar tarafından kullanılmadığı dolayısı ile bunlar adına insanlar tarafından kullanıldığına göre, insanlar hayvanlar adına insanlara karşı hak iddiasında bulunmuş olmaktadır.

1. Bireyler

Bireyler, çevrenin bir unsuru ve ayrılmaz parçası olan hayvanlara verilen zararlar nedeniyle kendileri bir zarar gördükleri takdirde, ayrıca dava açma hakları mevcuttur. Kaldı ki çevreyi korumak devletin ve vatandaşların ödevidir (AY 56, Çevre K. m. 3). Kimsenin sahibi olmayan yabani hayvanların öldürülmesi yada sakat bırakılması sonucu doğanın dengesinin bozulacağı muhakkaktır. Zira, doğanın bütün unsurları başlangıçta bir denge halindeyken bu denge halinin bozulması, doğadaki bir unsurun yok edilmesi başka zararlı unsurların çoğalmasını yada artması sonucunu doğurabilir. Bundan da bireyler zarar görebilirler. Örneğin tilki yada yılanların çok sayıda öldürülmesi ile farelerin artarak bitkilere zarar vermesi dolayısı ile çiftçilerin bundan zarar görmüş olmaları mümkündür.²⁴ Öyleyse, hayvanlara haklar verilmesinde ve yerine getirilmesinde bireyler en başta gelen sorumlulardır.

²³ Özdek, Yasemin, *Çevre Hakkı*, Ankara 1992, s. 19.

²⁴ O halde çiftçiler Çevre Kanunu'nun 30. maddesi gereğince idari makamlara başvurarak bunun önlenmesini isteyebileceklerdir. İdarenin bu istem karşısında bir işlem tesis etmemesi halinde ise İYUK 2. maddesi gereğince çiftçiler menfaatleri ihlal edildiği için idare mahkemelerine başvurabileceklerdir.

2. Devlet

Bir ülkede uygulanmakta olan hukuk düzeni gerçek ve tüzel kişilerin hak ve sorumluluklarını belirler. Dolayısı ile devlet yasama organı aracılığı ile hak ve yetkiler tanırken diğer kamu tüzel kişiliğine sahip organları ile de bunun uygulanmasını sağlar. Bu anlamda 5199 sayılı Yasa'ya göre idari para cezalarını vermek yetkisi Çevre ve Orman Bakanlığı'na aittir (m. 17). Bu yetki bakanlık tarafından mahallin en büyük mülki amirine (vali, kaymakam) devredilebilir. Kamu organları hayvan haklarının sağlanmasında mevzuatın kendilerine yüklediği görevleri yerine getirmekle sorumludurlar (5199 sayılı Yasa 5/5).

3. Topluluklar

Yasa, çoğu kere evcil yada yabani hayvan olmalarına bakmaksızın hayvanlara yapılan kötü muamele ve davranışlardan söz etmekte ve bunları yasaklamaktadır. Örneğin; 21. madde de *"Bir hayvana çarpan ve ona zarar veren sürücü, onu en yakın veteriner hekim ya da tedavi ünitesine götürmek veya götürülmesini sağlamak zorundadır"* hükmünü getirmiştir. Bu eylemin kasıtlı ya da taksirli bir eylem olduğu açık olmamakla birlikte yasanın trafik kazası sonucu meydana gelen yaralanmaları amaçladığı anlaşılmaktadır. Sürücü kendisine yüklenen sorumluluğu yerine getirmezse ne olacaktır. Buna karşı cezai yaptırım 28/m maddesinde düzenlenmiştir. Bu cezai sorumluluğun yanında, yaralanan yabani hayvanın tedavisine ilişkin giderleri kim talep edecek ve dava yoluyla kim takip edecektir. Yasa'nın 16/a maddesinde İl Hayvan Koruma Kurulları'nın görevleri arasında, hayvanların korunması ve kullanılmasında onların yasal temsilciliği nitelmesi ile yasada belirtilen görevleri yerine getirmek şeklinde sayılmıştır. O halde bu kurullar istisnai hükümler saklı kalmak üzere, tazmini nitelikte dava ve talepleri yerine getirecektir. Bu nedenle bir kısım kuruluşlar yasa ile bu konuda yükümlü kılınmakla birlikte, toplum ve topluluklar da etik olarak hayvanların korunmasında sorumlu konumundadırlar.

VIII. DEĞERLENDİRME

Doğadaki yaban hayatına ilişkin alanlar gittikçe daralmaktadır. Dolayısı ile buralarda yaşayan hayvanların yaşama şansları da gittikçe

zorlaşmaktadır. Yaşama alanları gittikçe daralan yabani hayvanlar, kendi varlıklarından gelen yeteneklerini kullanamamaktadırlar. Bu durum onların açlık ve yaşama zorlukları ile yüz yüze kalmaları anlamına gelmektedir. Buna karşılık ev hayvanlarının sayısı gittikçe artmaktadır. Çünkü bu hayvanların varlık ve sayıları, insanların gıda gereksinimleri açısından önemlidir. Diğer taraftan gittikçe kendi dünyası içinde yalnızlaşan fazla gelire sahip olan ve sosyal ortamlardan gittikçe uzaklaşan insanoğlu, bazı ev hayvanlarını dost edip onları besleyerek onlarla birlikte yaşamak gibi bir yol seçmekte, hayvanlar aşırı insani davranış biçimlerine zorlanmaktadır. Örneğin Fransa’da 35 milyon ev hayvanı sayısının 10 milyonunu köpek, 7.5 milyonunu kediler oluşturmaktadır. Sahipleri bunların bakımı için her yıl 30 milyar franklık bütçe ayırmaktadırlar. Bu konuda 378 milyon evcil hayvan barındıran Amerika dünyada en çok evcil hayvanı barındıran ülkedir. Bu rakam nüfusun 100 milyon üzerindedir. Bu hayvanlar için yiyecek üretimi konusunda pek çok fabrika kurulmakta, sağlık kuruluşları ve bakım yuvaları oluşturulmaktadır. Bu nedenle evcil hayvanlara dayalı ayrı bir endüstri kolu ortaya çıkmıştır. Evcil hayvan endüstrisi Amerika’da 35.9, İngiltere’de 3.9 milyon doları bulmaktadır.²⁵ Ülkemizde son olarak çıkarılan 5199 sayılı Hayvanları Koruma Yasası da daha çok evcil hayvanları koruyucu hükümler getirmektedir. Yabani hayvanlara yönelik bir takım müdahalelerin (m. 7, 8, 9, 14) yasaklanmasına ilişkin hükümler getirilmiş, yapılan müdahaleler sonucunda cezai yaptırımlar uygulanacağı hükme bağlanmıştır. Ancak oluşan zararın tazminine yönelik herhangi bir hüküm getirilmemiştir. Kişi kendi mülkünde olan hayvana zarar vermesi halinde bu eyleminin cezai yaptırımları ile karşı karşıya kalmaktadır. Ancak bu kötü davranışa maruz kalan hayvanın yeniden iyileşme ve eski güç ve sağlığına kavuşmasının sağlanması için zarar verici eylemin failini tazminatla yükümlü kılan hüküm mevcut değildir. Bir kişinin mülkünde olan bir hayvana karşı böyle bir davranışın üçüncü bir kişi tarafından gerçekleştirilmesi halinde Borçlar Yasası’nın genel hükümlerine göre hayvanın maliki tazminat talebi ile mahkemeye başvurabilir. Ancak, hayvanın maliki tarafından gerçekleştirilen kötü eylem neticesi hayvanın sağlığına kavuşması için tazminat talep edileceğine ilişkin bir hüküm bulunmadığı gibi ortada tazminat talep edebilecek kişi de yoktur. Yasadaki hükümler, hayvanlara kötü eylemde bulunan kişiyi cezalandırmaya yönelik hükümler olup, hayvan üzerinde ortaya

²⁵ “Hayvanlar, Zaferin Yarısını Kazandı”, *Hürriyet*, 24. 7. 2005.

çıkan zararın telafisine yönelik bir düzenleme mevcut değildir. Yasada hayvanlara iyi davranışta bulunulması gerektiğine dair hükümler var ise de, bu hükümler varlık sahibi kimselerin karşılığını ödemek suretiyle hayvanlara kötü davranışta bulunmasını önlemeye yeterli hükümler değildir. Örneğin, hayvanları bir başka hayvan ile dövüştürmek (m. 11) suretiyle büyük paralar kazanan kişilere verilecek idari para cezaları (m. 28/h) bu kişilerce ödenerek aynı eylemin yapılmasına devam edilmesi mümkündür. Parasını ödüyorum o halde hayvanı öldürebilirim şeklinde kötüye kullanılmasına yol açabilecektir. Diğer taraftan Yasa'nın 16/b. maddesinde, il hayvanları koruma kuruluna, "... hayvanların korunması amacıyla her türlü önlemi almak" yetkisi verildiği halde, alınacak önlemlere uymamanın yaptırımını cezai hükümleri düzenleyen 28. maddede gösterilmemiştir. Kurulun aldığı önlemler kamu güvenliği, kamu düzeni veya genel sağlığın korunması amacıyla alınmış²⁶ ise bu önlemlerin yerine getirilmesine ilişkin emirlere uymamanın yaptırımını 5236 sayılı Kabahatler Yasası'nın 32. maddesinde gösterilmiştir. Bu idari para cezasına emri veren makam karar verecektir.

IX. SONUÇ

Aslında hayvan hakları insan haklarının ayrılmaz bir parçası, onun tamamlayıcısıdır. Zira, Anayasa'nın 56. maddesi herkesin sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahip olduğunu belirterek çevre hakkının hukuksal dayanağını göstermektedir. Hayvanlar doğanın bir unsuru ve dengesidir. Hayvanların kendilerine tanınacak haklar yoluyla korunması, doğanın dengesinin korunmasını sağlayacak, doğadaki denge ise insan sağlığının ve hakkının korunması anlamına gelecektir.

Çevre ve canlıların korunmasına ilişkin sorun bir kültürel kimlik sorunudur. Bu kültürel kimlik sorunu doğa, toplum, insan, kültür bağına kavrayamayan, çevresini anlamaya yetecek kendi çevresini oluşturamamış, dolayısı ile de çevre sorunlarının ne demek olduğunu anlayamamışlık sorunudur. Bu nedenle kendi kültürel kimliğini yitirmiş, kendine özgü duyma, düşünme yeteneğini kaybetmiş insanların çevre sorunundan da bahsedilemez.²⁷

²⁶ Yılmaz, Halil, *Yetkili Mercilerin Kararlarına Uymama*, Ankara 1999.

²⁷ İnam, Ahmet, "Kıyamet Nasıl Kopacak?", *Bilim ve Teknik Dergisi*, Mart 1993, s. 176.

İnsanoğlunun yeryüzü ve hayvanlarla kurulan ilişkisi her şeye rağmen ekonomik olmaktan öteye gidememiştir. Çevreye ve canlılara ilişkin sorun insanın yaşadığı çağa ilişkin yaşama sorunudur. Kendini tanımayan insanın çevresini tanimasından da söz edilemez. Dolayısı ile ekonomik amaçlarına varmak ve doğaya egemen olmak için yürüttüğü mücadelede hayvanları öldürüp yok edebilmektedir. Doğayla ve hayvanlarla sözleşmek yerine ekonomik amaçlarına hizmet için kavgalı bir yaşam sürdürmektedir. Protagoras'ın, *"her şeyin ölçüsü insandır"* ifadesindeki gibi, her şeye kendi ölçüsü ile bakan insanlar için, hayvanların korunması doğayla ilgili bir sorun değildir. Yine insanlıkla ilgili bir sorundur.